

Cimitirul – loc de plecare, loc de odihnă, loc de întâlnire între generații și epoci

Simona Munteanu

Motto:

*“Am răsărit prin naștere
și asfințim prin moarte”.*
(Părintele Cleopa)

Le cimetière – point de départ, lieu de repos, lieu de rencontre entre les générations et les époques

Le travail s'inscrit dans les rites de passage, l'inclusion du „mort” dans l'au-delà se produisant par un acte culturel accompli par l'église et la communauté. Le rôle principal dans le cérémonial de ce „passage” vers l'au-delà est accompli par la famille, mais aussi par la communauté à laquelle celui-ci a appartenu. Le cérémonial funéraire est formé par plusieurs séquences avec une forte charge magique et religieuse: la préparation du mort pour le grand voyage, les funérailles, la route vers le cimetière, l'enterrement lui-même, l'enterrement du „trône” (du cercueil), le repas après l'enterrement, les commémorations à certains intervalles.

Les attributs du cimetière - point de départ, lieu de repos et lieu de rencontre entre les générations et les époques – mettent en évidence les liaisons entre le monde d'ici et celui de l'au-delà, à la fois sur le plan familial que celui temporel.

Cuvinte cheie : cimitir, ritual, înmormântare, ceremonial, parastas, rituri de trecere, rituri de separare, rituri de integrare.

Mots clé : cimetière, rituel, enterrement, cérémonial, requiem, rites de passage, rites d'intégration.

Cele mai vechi dovezi ale civilizației umane sunt mormintele și locul de cult. De la primele comunități în care oamenii împărțeau același spațiu, au apărut cimitirele, unde cei decedați erau înmormântați după un anumit ritual, îndeplinit printr-un act cultural de către cei vii.

Că cimitirul este „loc de odihnă” o știm de la fiecare ceremonie funerară la care asistăm, așa cum aflăm că tărâmul de dincolo este și „loc cu verdeață”.

Cunoscuta glumă a lui G.B. Shaw, când i s-a cerut o contribuție bănească

pentru construirea gardului cimitirului, are conotații valabile pentru un discurs asupra locului de veci: „De ce să dau bani pentru gard ? Cei de acolo nu pot ieși, iar cei de afară nu vor să intre!”. Dincolo de umorul dramaturgului, fraza rostită este plină de înțelesuri care pot fi interpretate de cei de dincoace de gard. De aceea funcțiile menționate de noi în titlul lucrării credem că nu necesită nici explicații și nici dovezi. Aceste „atribute” ale cimitirului, mărci determinative, ar putea fi deosebit de relevante pentru o judecată asupra legăturilor între lumea morților și a celor vii, între „statutul” de pe alt tărâm și a celor de pe acest tărâm. Este vorba de legături sau relații care străbat nu numai generații pentru care gradele de rudenie reprezintă o posibilă memorie de familie sau una sentimentală, ci este vorba de generații peste veacuri sau milenii.

Că odihna celor adormiți reprezintă truda celor rămași este dovedit prin munca arheologilor și a etnologilor, care își au masa de lucru și în cimitir. Cele mai interesante informații sunt „citite” în spațiile destinate morților : epocă, stadiu de civilizație, categorie antropologică, sex, vârstă, stare socială, credință etc. Pentru toate aceste componente enumerate, precum și șirul de deducții care se desprind din orientarea mortului, poziția, gradul de integritate, compoziția chimică etc., lăsăm arheologii să-și spună cuvântul.

Ceea ce ne propunem noi este să demonstrăm că legătura celor vii cu cei plecați nu încetează odată cu ceremonialul din jurul înmormântării. Pregătirile pentru lunga călătorie se întind pe parcursul celor trei zile de la deces, având drept scop realizarea purificării mortului în vederea integrării lui în comunitatea morților.

Ceremonialul funerar cuprinde și transferul de identitate, propriu riturilor de trecere. Este vorba de lumânarea mortului, ale cărei dimensiuni respectă înălțimea celui plecat, făcută de „o femeie iertată și care se aprinde în anumite momente ale ceremonialului de înmormântare. Forma lumânării este de spirală și simbolizează călătoria spre cele veșnice.

Pe parcursul celor trei zile are loc priveghiul, etapă ce poate fi considerată de tranziție între cele două lumi. În această perioadă se constată solidaritatea comunității cu familia celui dispărut. Practicarea unor jocuri de priveghi are drept scop reinstalarea echilibrului în familie. Prin detensionarea atmosferei, aparținătorii pot depăși, pentru moment, starea sufletească prin care trec. Echilibrul sufletesc pierdut revine odată cu trecerea timpului, dar și prin practici care au darul de a aduce liniște, resemnarea și acceptarea pierderii contactului direct cu cel dispărut. Acest dezechilibru temporar revine la normal prin înfăptuirea datinei, prin „comunicarea simbolică” a celor vii cu spiritul celui „trecut” prin îndeplinirea tuturor ritualurilor specifice acestui moment.

Cimitirul este o „țară” a celor plecați, dar ea este vizitată „programat” de cei vii, care îi au în grijă pe cei morți. Aducerile aminte, pomenirile, rugăciunile merg din neam în neam. După ritualul înmormântării urmează o serie de

pomeniri după anumite soroace. Prima pomenire este cea de trei zile după deces, pomenire care coincide, de fapt, cu ziua înmormântării, aceasta fiind săvârșită în cinstea Sfintei Treimi și a Învierii Domnului Nostru Iisus Cristos, a treia zi după moarte. Urmează pomenirea la nouă zile. Conform unui informator „după cele trei zile petrecute lângă trup, sufletul se înalță la cer, înfățișându-se înaintea lui Dumnezeu, după ce a vizitat Raiul, însoțit fiind de Îngerul Păzitor ce i-a fost dat la botez. Această pomenire se săvârșește tot în numele Sfintei Treimi. Adică de trei ori câte trei, pentruca sufletul mortului să fie purtat în călătoria sa de cele nouă cete de îngeri.

După patruzeci de zile, sau șase săptămâni, sufletul vizitează și Iadul, apoi se prezintă din nou în fața Tatălui Ceresc, pentru a avea loc judecata particulară. Această pomenire se făcea în amintirea Înălțării la Cer a Mântuitorului nostru¹.

Pomenirile care se fac la trei, șase, nouă și douasprezece luni țin de tradiția Bisericii, dar și de credințele populare, după care sufletul va trece prin Vămile Văzduhului. Stările pe care trebuie să le parcurgă sufletul, după separarea de trup, nu sunt impuse de un anumit timp. „Dincolo de mormânt nu mai există timp; numai cei vii trăiesc după timp“.

În ritualul creștin de înmormântare se spune că moartea trupească este, de fapt, o schimbare, o mutare de la lumea trecătoare către lumea veșniciei. În satul arhaic (tradițional) „rânduiala Bisericii” era literă de lege, fiind respectată și păstrată cu sfințenie. Preotul, părintele spiritual al obștei, era cel care, prin competența ce îi era încredințată, se afla în mijlocul celor vii, sprijinindu-i, în momentele de cumpănă, atât cu prezența, cât și cu sfaturile.

Grija aparținătorilor ca sufletele celor „adormiți” să fie pomenite din timp în timp a făcut ca numărul pomenirilor să se înmulțească. În Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin, se menține un obicei străbun în care, a doua zi de Rusalii, locuitorii satului își dau întâlnire, la ora prânzului, în cimitirul satului. “Are loc o slujbă comună de pomenire a celor trecuți, fiecare participant, îmbrăcat în costum popular, având în mână o coșarcă plină cu tot ce e mai bun, mâncare, dulciuri și băutură”².

Marii dispăruți, cei care aparțin poporului sau lumii întregi, intră în inventare naționale sau internaționale, ignorându-li-se familia. Pe nimeni nu interesează cărei familii a aparținut Decebal, Eminescu, Enescu, Creangă, Brâncuși, Shakespeare, Verdi și încă o sumedenie de Euri naționale și mondiale, care sunt prezente de mii și sute de ani în ierarhia succesiunii epocilor.

Cimitirul este un loc cu totul special în cadrul sistemului social și cultural. Locul de odihnă al celor plecați constituie o temă de cercetare cu caracter interdisciplinar, având în vedere evantaiul de probleme care sunt oferite spre descifrare.

¹ Informator: Ioan Ungureanu, 94 ani, sat Jieți-Popi, jud. Hunedoara.

² Informator: Ana Tismănar, 92 ani, Moldova-Nouă, jud. Caraș-Severin.

La o primă privire se observă structura asemănătoare a cimitirului cu spațiul locuit de cei vii: are gard, poteci(alei), spații grupate pe familii. Semnificațiile privind „standardele de viață” ale “locuitorilor” sunt destul de ușor de descifrat, după locul pe care îl ocupă în cimitir, după crucea care îi străjuiește somnul, sau după posibila evaluare financiară a locului de veci.

O sumară trecere în revistă, de la piramidele faraonilor și până la mormintele destinate celor „lipsiți de faima lumii”, ar fi semnificativă pentru exemplificarea dimensiunii mai sus menționată.

Organizarea pe familii sau pe neamuri este deosebit de relevantă pentru exegeza „textului antropologic”. În sprijinul unei interpretări din care să reiasă importanța locurilor „din față” („de la intrare”), locurile din preajma capelei (acolo unde există) sau a bisericii, dar și locurile de la marginea cimitirului, „mahalaua”, cum o numește Valentina Vaseeva, o cercetătoare din Bulgaria, vizează exact sensul care se dă, din punct de vedere social, termenului.

Cimitirul este „loc de primire”, „loc de plecare”, dar și „loc de depărtare”. Din perspective teoriei „riturilor de trecere” avem de-a face exact cu spațiul destinat „separării” și „integrării”, separarea de lumea celor vii și integrarea în lumea de dincolo. Credem că este deosebit de important, pentru studiul „perioadei de trecere”, ca legăturile celor vii cu cei plecați să aibă loc în limitele unor norme care să asigure normalitatea. Mai precis, despărțirea, cu toate bocetele și jeliurile, marchează un hotar care trebuie să asigure o anumită liniște celor vii. Reîntoarcerile celor plecați sub diferite forme (conform crezurilor populare) este prilej de mare neliniște și dezordine pentru lumea viilor. Iată de ce moartea trebuie să fie „atestată” și dacă există suspiciuni privind tendințele sau capacitățile de revenire ale mortului, asigurarea se face prin străpungerea inimii cu un obiect de fier (cui, piron, drug). Oricât de mare ar fi durerea, cel plecat urmează să-și găsească odihna și pacea „dincolo”, iar cei rămași trebuie să fie feriți de „vizite nedorite”. Pentru realizarea acestor cerințe se practicau, așa cum menționam mai sus, riturile de separare și cele de integrare.

Că locuitorii Pământului, rând pe rând, „se eternizează” în sistemul locurilor din „spațiul de odihnă”, face parte dintre lucrurile bine știute de fiecare, dar care, adesea, se evită a fi discutate.

Anunțul sosirii „noului venit”, în tradiția noastră, se adresează și cimitirului: „Bucură-te țintirime / Că frumoasă floare-ți vine!”, este doar un exemplu în care „spațiul lumii de dincolo”, aflat aici, pe Pământ, este încunoștințat de sosirea unui nou „cetățean”.

Amintim aici că locul celor care și-au luat viața din proprie inițiativă, sinucigașii, nu au loc între acei care mor pentru că li s-au sfârșit zilele, după cum nu au dreptul nici la înmormântare creștinească, cu preot. Pentru cei ce s-au sinucis, fiind bolnavi psihic, slujba înmormântării se săvârșește după un ritual aparte, redus, pe marginea gropii, care se găsește într-un loc anume, la marginea

cimitirului.

De asemenea se cuvine să amintim că separările pe care religiile creștine le-au adâncit pentru cei morți sunt oglindiri ale separărilor din structurile celor vii. Ne referim aici la cimitirele confesionale: ortodox, catolic, reformat, luteran, unitarian... , fără a vorbi de separarea creștinilor de evrei sau alte culte din noianul de formule religioase. Această separare atestă poziția celor vii față de gruparea din care fac parte, precum și apartenența, în continuare, a celor adormiți, la gruparea respectivă.

Un studiu aparte ar merita semnificațiile altor spații destinate următoarelor categorii: eroi, căzuți în războaie, revoluții, catastrofe etc. Faptul că în cazul unor conflagrații, războaie, revoluții sau catastrofe naturale, conturate în timp și spațiu, numărul morților este adesea mare, eveniment care reclamă funeralii „în masă”.

Cimitirele sunt, în aceste cazuri, destinate în exclusivitate unor evenimente, ele devenind închise. Caracterul „închis” al unor cimitire credem că poate fi relevant pentru o cercetare, avându-se în vedere că acolo „odihnește”, adesea, o generație sau, mai precis, membrii unei generații care au avut aceleași crezuri, aceeași alimentație, de multe ori religii diferite, dar cu o serie de elemente comune în configurația fizică și culturală. Pentru toți aceștia Biserica săvârșește parastase în Sâmbăta Lăsăturii sec de carne.

Parastasul vine de la verbul grecesc „paristemi”, care înseamnă „a sta alături de cineva”, “a fi apropiat cuiva”, fiind jertfa adusă în numele celui „trecut”. Astfel această slujbă de pomenire este slujba prin care aparținătorii, prin rugăciune și ofrande sunt alături de cel plecat, făcându-i posibilă prezența, printre cei vii, prin aducere aminte și slujbe de pomenire. În timpul slujbei de pomenire, fie că are loc în biserică sau la mormânt, cei prezenți intră în legătură, împreună cu preotul, prin contactul cu coliva sau cu paosul (colacul) cu Spiritul sau Duhul care se apleacă deopotrivă asupra celor vii și asupra celor morți. Coliva și colacul sunt însuși trupul mortului, fiind semnul credinței. Paosul, prescura și coliva sunt făcute din boabe de grâu care, pentru încolți, se îngroapă în pământ, unde putrezește, ca apoi să renască.

Pomenirea morților se face de către Biserică în toate sâmbetele de peste an. Sâmbăta, adică Sabatul, este ziua în care Dumnezeu, după ce a făcut lumea, s-a odihnit, dar este și ziua în care Iisus Cristos a stat în mormânt cu trupul, sufletul pogorându-i-se în Iad, eliberându-i pe toți „dreptii cei din veac adormiți”. Cele mai importante sâmbete de peste an în care se face Pomenirea morților sunt: Sâmbăta Rusaliilor sau Moșii de vară, Sâmbăta Lăsăturii sec de carne sau Moșii de iarnă și Sâmbăta lui Lazăr, dinaintea Floriilor (Învierea lui Lazăr).

Luminația sau Ziua Morților a fost introdusă în Transilvania de Biserica Catolică sub denumirea de Sărbătoarea tuturor Sfinților, legându-se de ziua de 1 noiembrie. În această zi în toate cimitirele se face o pomenire colectivă, iar lumânările ard toată noaptea, prelungindu-se pomenirea și a doua zi, 2 noiembrie,

când se comemorează de fapt Ziua morților. În bisericile orientale echivalentul Sărbătorii Tuturor Sfinților din calendarul apusean, este prima duminică după Rusalii. Se spune că în noaptea Luminăției se deschid Porțile între cele două lumi, iar cei „de dincolo” pot vizita lumea celor vii. Astfel ziua Luminăției devine o zi deosebită în care aducerea aminte și rugăciunea fac din spațiul cimitirului locul de întâlnire dintre generațiile celor două „lumi”. Simbolul Luminăției este lumânarea, care transformă cimitirul într-o lume „a luminilor”, invadată de o mulțime de oameni, el devenind spațiul de întâlnire și comunicare, cei „plecați” dând o încărcătură specială momentelor spirituale create de rude și prieteni. Este momentul „reîntâlnirii” cu sufletul celui plecat, moment solemn ce depășește durerea și tristețea.

La poalele Munților Parâng, pe cursul Jiețului, am întâlnit obiceiul împodobirii crucilor mormintelor cu panglici din hârtie colorată și flori. Multe morminte nu sunt în cimitir ci se găsesc la capătul grădinii gospodăriei, fiind delimitate de un gard metalic. „De pe timpururi, noi ne îngropăm morții în ogradă, pentru a-i avea lângă noi. Le facem cruci mari de lemn sau de fier și mormântul îl conjurăm cu gard metalic”³.

Între casa decedatului și cimitir au loc popasurile, variabile ca număr, în funcție de zona etnografică. Întotdeauna unul este îndeplinit la intrarea în cimitir și el marchează „poarta” dintre cele două lumi, cu relații bine stabilite în timp și spațiu.

În credințele populare, Sufletul străbate, prin văzduh, în drumul său către Cer, mai multe popasuri (vămi), cu scop purificator. Pentru a putea călători pe lumea cealaltă, trecând prin fiecare vamă, Sufletul trebuie să plătească. Bani destinați vămilelor sunt, de obicei, băgați în buzunarele hainelor, dar se puteau pune și într-o batistă înnodată, în sicriu, lângă mort, sau pur și simplu erau aruncați peste cel mort sau direct în groapă. Așa cum spuneam, în mitologia românească există un număr nedeterminat de popasuri, de la șapte până la nouăzeci și nouă, trepte pe care Sufletul trebuie să le urce pentru a ajunge în Rai. Acest parcurs nu este altceva decât o inițiere a Sufletul celui plecat, în vederea dobândirii unei noi stări în care să se integreze.

Ca o concluzie la cele afirmate de noi, putem spune că etapele vieții omului pe Pământ sunt privite ca și treceri prin mai multe modele comportamentale, dar și prin mai multe stări grupate în diferite sisteme de relații în drumul parcurs de ins spre noua, dar și ultima sa condiție. Aceste „rupturi” în existența omului, prin care se depășește starea anterioară, presupun manifestări ceremoniale ce sunt, de altfel, rituri de inițiere spre o altă treaptă de cunoaștere.

3 Informator: Ion Ungureanu, 94 ani, Jieți-Popi, jud. Hunedoara.

Bibliografie

BERNEA, Ernest

1985 *Cadre ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității*, Ed. Cartea Românească, București

BOT, Nicolae

1966 *Rituri funebre – vechime și semnificație*, în *Anuarul de Folclor*, III-IV, Cluj-Napoca,

BURADA, Teodor T.

2006 *Datinile poporului român la înmormântări*, Ed. Saeculum IO, București

CĂLIMAN, Ion

2010 *Ceremonialul riturilor de trecere, În mormântarea*, vol. III, , Ed. Excelsior Art, Timișoara

CHEVALIER, Jean - GHEERBRANT, Alain

1995 *Dicționar de simboluri*, vol. I-III, Ed. Artemis, București

GHINOIU, Ion

1999 *Lumea de aici, lumea de dincolo*, Ed. Fundației Culturale Române, București

GHINOIU, Ion

1980 *Cărările sufletului*, Ed. Etnologica, București

KLIGMAN, Gail

1998 *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Ed. Polirom, Iași

MARIAN, Simion Florea

2008 *Înmormântarea le români*, Ed. Saeculum IO, București

PANEA, Nicolae - FIFOR, Mihai

1998 *Cartea românească a morții – o hermeneutică a textului ritual funerar*, Centrul Județean al Creației populare Mehedinți, Drobeta Turnu-Severin

SUIOGAN, Delia

2006 *Simbolica riturilor de trecere*, Ed. Paideia, București